

# Ebû Hanîfe'nin Nesih Anlayışı

*Fatih TOK\**

**Öz:** Bu makalede, İslâmî ilimlerin teşekkül döneminde yaşayan Ebû Hanîfe'nin, fıkıh, tefsir ve hadis bilim dallarının en tartışmalı meselelerinden biri olan nesih konusuna yaklaşımını incelemeye çalıştık. Bu hususta Ebû Hanîfe, özellikle neshin alanı ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerle, neshi amelî ahkâma ait naslarla sınırlı tutmuş; bu görüşüyle de kavramın kazandığı ıstılâhî anlama katkıda bulunmuştur. Ebû Hanîfe, hem Kur'ân hem de sünnette nesih gerçekleştiğine açıkça vurgu yapmaktadır. Ayrıca Kur'ân'ın bazı sünnetleri neshettiğini belirten Ebû Hanîfe, sünnetin Kur'ân'ı neshettiğine dair ise net bir ifadeye bulunmamıştır. Sonraki dönemlerde dile getirilmiş olan Ebû Hanîfe'nin, sünnetin Kur'ân'ı neshettiğini kabul ettiğine dair iddia ise, kanaatimizce ilk dönem nesih anlayışından kaynaklanmaktadır. Görünen o ki Ebû Hanîfe, nesih konusundaki fikirleriyle selefleri ile hallefleri arasında bir geçiş dönemini temsil etmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Ebû Hanîfe, Nesih, Kur'ân, Sünnet.

## **Abu Hanifah's Conception of Naskh (Abrogation)**

**Abstract:** In this article, I analyze how Abu Hanifah, who lived during the formation of the Islamic sciences, approached to the issue of naskh which is one of the most problematic and debated issue of the disciplines of Fiqh, Tafser and Hadith. Regarding his assessments on the area of naskh, Abu Hanifah confines naskh to the practical provisions of the nass (verses of the Qur'an). By this way, he contributed to the meaning of the term naskh. He explicitly lays emphasis on the existence of naskh that took place in both Qur'an and Sunnah. While he indicates that Qur'an abrogated (naskh) some of the Sunnah, he does not state any abrogation of Qur'an by Sunnah. With regard to the claim expressed in later periods that Abu Hanifah accepts the abrogation of Qur'an by Sunnah, I can say that this is because of the understanding of naskh in the first period. It seems that Abu Hanifah with his ideas on naskh is representing a transition period [or transitional figure] between his predecessors and successors.

**Keywords:** Abu Hanifa, Naskh, Qur'an, Sunnah.

**İktibas / Citation:** Fatih Tok, "Ebû Hanîfe'nin Nesih Anlayışı", *Usûl*, 24 (2015/2), 7 - 32.

---

\* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

## Giriş

İslâm düşünce tarihinin kırılma dönemlerinden birinde yaşayan Ebû Hanîfe (80/699-150/767), küçük yaşta hafızlık yaparak başladığı ilim hayatının ilk yıllarında özellikle itikâdî konularla ilgilenmiş, daha sonra da fıkha geçiş yapmıştır. Ömrünün sonuna kadar ilimle meşgul olan Ebû Hanîfe, dile getirdiği fikirler ve sergilediği tutumlar ile hem bazı düşünce ekollerine öncülük etmiş hem de İslâmî ilimlerin gelişimine katkıda bulunmuştur.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, ömrünün büyük bir kısmını siyâsî, sosyo-kültürel ve dinî hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı Kûfe şehrinde geçirmiştir. O, hem Irak bölgesinin, hem de zaman zaman seyahat ettiği diğer bölgelerin ilimlerine vâkıf olmuştur. Bir müctehid olarak Kur'ân, sünnet, sahâbe haberleri ve rey ışığında ortaya koyduğu görüşleriyle, özellikle ehl-i rey fikhının teşekkülüne önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu makalenin konusu olan Ebû Hanîfe'nin nesih anlayışını ele alırken, öncelikle onun kendi sözlerini ve bu konuda talebelerinin ondan naklettiği rivâyetleri esas almak istiyoruz. Araştırmadaki asıl maksat, sonraki dönemlerde kavramsallaşan Hanefî usûlündeki nesihten ziyade, doğrudan doğruya Ebû Hanîfe'nin nesih anlayışını tespit etmeye çalışmaktır. Ancak değerlendirme-  
rimizi, sonraki dönemlerin nesih tanım ve taksimlerini dikkate alarak yapacağız.

Görebildiğimiz kadarıyla Ebû Hanîfe, dile getirdiği bazı görüşleriyle selefleri ve halefleri arasında geçiş dönemini temsil etmektedir. Örneğin neshe çizdiği alan, bir yandan seleflerinin anlayışından farklılık arz ederken, bir yandan da haleflerinin ortaya koyduğu ıstılâhî anlama öncülük etmiştir. Nâsîh ve mensûh naslar konusunda, özellikle seleflerinden gelen rivâyetleri esas alan Ebû Hanîfe, nesihle ilgili bazı hususlarda ise onlardan daha farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Biz de öncelikle neshin kelime ve kavram anlamlarına değinmek istiyoruz.

## I. Nesih

Nesih kelimesi, izâle etmek, ortadan kaldırmak, bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak veya yazmak gibi anlamlara gelmektedir.<sup>1</sup> Terim olarak ise; “Şer'î

<sup>1</sup> Râğıp el-İsfahânî, Ebû'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed (425 h.), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, trs., II, 233; İbn Manzûr,

bir hükmün, daha sonra gelen başka bir şer'î hüküm ile kaldırılması<sup>2</sup> şeklinde tarif edilmiştir. Bununla birlikte özellikle Hanefîlerin neshe yaklaşımlarında biraz daha farklılık vardır. Örneğin Maturîdî (333/944), Debûsî (430/1039), Pezdevî (482/1089) ve Serahsî (490/1097) gibi Hanefî âlimlerin hepsi neshi, “bir hükmün geçerlilik süresini beyan etmek<sup>3</sup>” olarak ifade etmişlerdir.

İslâmî ilimlerin teşekkülünden sonra zikredilen kavramsal anlamına kavuşan nesih, selef âlimleri nezdinde ise daha farklı ve geniş bir anlama sahiptir. Sahâbîler, şer'î bir hükmün, daha sonra gelen şer'î bir hükümle ortadan kaldırılmasına nesih dedikleri gibi, istisnaya, âmm bir lafzın tahsisine, mutlak bir ifadenin takyîdine, müphem ve mücmelin beyânına da nesih demişlerdir.<sup>4</sup> Bu

---

Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed, Haşim Muhammed eş-Şazeli, Mısır: Dâru'l-Maarif, trs., VI., 4407; ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah (794/1392), *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Arabistan: Riâsetü İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, 1980, II, 29.

<sup>2</sup> Muhammed Abdülazim ez-Zerkânî (1367/1948), *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Favvaz Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1996, II, 138-140; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, trs., s. 185; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usûlü'l-Fıkıh*, Kahire: Müessesetü Kurtuba, trs, s. 388; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul: İfay, 2011, s. 226-227. Bu tanım yanında, muhkem naslara nâsîh, müteşâbih naslara mensûh denildiği de olmuştur. Bkz. Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnatî (790/1388), *el-Muvâfakât fi-Usûli's-Şerîa*, Arabistan: Vizâratü's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, trs, II, Cüz, 3, 79.

<sup>3</sup> Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî (333/944), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne /Tefsiru'l-Mâturîdî*, Thk. Mecdî Bâsellûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, I, 532; Ebû Zeyd ed-Debûsî (430/1039), *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkıh*, Thk. Halil Muhyiddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, s. 235; Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Sehl Şemseddin es-Serahsî (490/1090), *Usûlü's-Serahsî*, Thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1993, II, 54-57, 66; Abdulaziz Ahmed el-Buhârî (730/1330), *Keşfu'l-Esrar an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, Thk. Abdullah Mahmud Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, III, 239, 278.

<sup>4</sup> Şâtîbî, *Muvâfakât*, II, Cüz, 3, 81; Zerkeşî, *Burhân*, II, 33; Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul: Yöneliş, 1997, s. 21. Mesela Katâde, “Allah'tan sakınılması gerektiği gibi sakının.” (Âl-i İmrân, 3/102) âyetinin, “Gücünüz yettiği kadar Allah'tan sakının.” (Teğâbun, 64/16) âyetiyle mensûh olduğunu söylemiştir. Bkz. Katâde b. Diâme es-Sedûsî (117/735), *Kitabu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh fi Kitabillah*,

yüzden olacak ki Hz. Ali, Kûfe mescidinde fetva veren bir kimseye, Kur'ân'ın nâsîh ve mensûhlarını bilip bilmediğini sormuş, olumsuz cevap alması üzerine de adamın fetva vermesini yasaklamıştır.<sup>5</sup> İlk dönem nesih anlayışı bağlamında düşünüldüğünde Hz. Ali o kişiye, Kur'ân'daki hükmü mensûh âyetler yanında, âmm hâss, mutlak mukayyed ve mücmel mübeyyen gibi hususları bilip bilmediğini sormaktadır. Zira bunları bilmeyen bir kişinin, Kur'ân'ı doğru anlaması ve insanları irşad etmesi mümkün değildir.

Bilindiği gibi Kur'ân âyetleri arasında veya Kur'ân ve sünnet hükümleri arasında zâhîren görünen birtakım çelişkiler bazı durumlarda nesih ile giderilmeye çalışılmıştır. İslâm âlimleri, özellikle vahyin nüzûl döneminde hem Kur'ân hem de sünnette neshin gerçekleşmiş olduğunda ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte onlar, hangi âyetlerin nâsîh veya hangilerinin mensûh olduğu konusunda ise görüş ayrılığına düşmüşlerdir.<sup>6</sup>

---

Thk. Hâtîm Salih ed-Dâmin, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'Risâle, 1985, s. 38. Oysa burada nesih değil mutlak ifadenin takyîdi söz konusudur. Yine İbn Abbâs; "Süsle-rini, kendiliğinden görünen kısmı müstesna açmasınlar..." (Nûr, 24/31) âyetinin, "Evlenme ümidi kalmayan, ihtiyarlayıp oturmuş kadınlara, süslerini açığa vurma-mak şartıyla dış elbiselerini çıkarmaktan ötürü sorumluluk yoktur..." (Nûr, 24/60) âyetiyle mensûh olduğunu söylemiştir. Bu âyetlerde de nesih yerine tahsîsten bahsedilebilir. Kezâ Vehb b. Münebbîh; "Melekler de Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yeryüzünde bulunanlar için bağışlanma diliyorlar." (Şûrâ, 42/5) âyetinin, Mü'min sûresindeki; "İman edenler için istiğfâr ederler." (Mü'min, 40/7) âyeti tarafından neshedildiğini söylemiştir. Oysa konu bir haber ifade etmektedir ve ıstîlâhî anlamdaki neshin alanına girmemektedir. Zikredilen örnekler ve değerlendirmeleri için bkz. Şâtûbî, *Muvâfakât*, II, Cüz, 3, 85-86.

<sup>5</sup> Zerkeşi, *Burhân*, II, 29; es-Suyûtî, Celaleddin b. Ebî Bekir (911/1505), *el-İtkân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1996, II, 700; Ahmed Hasan, "Nesh Teorisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, (Çev. Mehmet Paçacı), Ankara: 1987, S. 3, s. 109; Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul: Yöneliş, 1997, s. 96.

<sup>6</sup> Örneğin Tevbe 9/5. âyetin (seyf âyeti), Kur'ân'dan 113 âyeti neshettiğini ileri sürenler olmuş. Bu görüşü reddeden Suyûtî, mensûh olduğu iddia edilen yirmi iki âyeti değerlendirdikten sonra, bunlardan neshedilmediğine dair görüşler de olan ikisini dışarıda bırakarak, yirmi âyetin mensûh olduğunu söylemiştir. Bkz. Suyûtî, *İtkân*, II, 708-712. Şah Velîyyullah ed-Dihlevî ise, neshedildiği söylenen yirmi bir âyeti tek tek ele alıp inceledikten sonra, bunlardan sadece beş âyetin mensûh olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Kur'ân-ı Kerîm'de; Bakara, 2/180, Bakara, 2/240, Enfâl, 8/65,

Kur'ân ile sünnet arasındaki nesih konusuna gelince, Kur'ân'ın sünneti neshettiği fikri ittifakla kabul edilen bir husustur. Sünnetin Kur'ân'ı neshi ise, sünneti, kaynak ve sübût açısından Kur'ân'la aynı mertebede görenlere göre, mütevâtir, hatta meşhûr sünnetle Kur'ân'ın neshi câiz;<sup>7</sup> aynı derecede görmeyenlere göre ise câiz değildir.<sup>8</sup> Bu bağlamda bazı kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin de mütevâtir sünnetle Kur'ân'ın neshedildiği görüşünde olduğu ifade edilmiştir.<sup>9</sup>

İlk dönem âlimleri arasında Kur'ân'da nâsîh ve mensûh âyetlerin bulunduğu dair (ilk dönem nesih kavramı çerçevesinde) tam bir ittifak vardır. Kaynakların ifadesine göre Kur'ân'da neshin varlığı fikrine ilk muhalefet, Ebû Müslim el-İsfahânî (322/934) tarafından dile getirilmiştir. O ve diğer nesih karşıtları, nâsîh ve mensûh kabul edilen âyetleri, tahsîs veya önceki şeriatlerin ortadan kaldırılması şeklinde yorumlayarak, Kur'ân'da neshin olmadığını iddia etmişlerdir.<sup>10</sup>

---

Ahzâb, 33/52, Mücâdele, 58/12, âyetleri olmak üzere sadece beş âyet nesh edilmiştir. Bkz. Ahmed b. Abdurrahim Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (1176/1762), *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûlü't-Tefsîr*, Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2008, s. 57-68. Öte yandan Kur'ân âyetleri arasındaki nesihle ilgili olarak, sadece metni veya hükmü ya da hem metni hem de hükmü mensûh âyetlerden bahsedilmiştir. Bkz. Zerkeşi, *Burhân*, II, 35-40.

<sup>7</sup> Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 246; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 72; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrar*, III, 262-265.

<sup>8</sup> Bu konuda İmâm Şafîi ise, Kur'ân'ı ancak Kur'ân'ın neshedebileceğini, sünnetin Kur'ân âyetlerini neshetmesinin mümkün olmadığını söylemektedir. Bkz. Muhammed b. İdris eş-Şafîi (204/820), *er-Risâle*, (Çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan), Ankara: TDV, 1997, s. 65. Bu hususta daha fazla ilgili bilgi için ayrıca bkz. İbn'ü'l-Emîn Mahmud Esad Seydişehrî (1917), *Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*, İstanbul: Yasin, 2011, s. 174-175; Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000, s. 332; Abdulkarim Zeydan, *el-Vecîz fî Usûlü'l-Fıkıh*, s. 391; Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, (Notlarla Çev. İbrahim Kafi Dönmez), Ankara: TDV, 2000, s. 429-430.

<sup>9</sup> Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, I, 184; Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 229.

<sup>10</sup> Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, I, 161; Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 227-228; Subhî es-Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul: Dersaadet, trs., s. 262-263; Mustafa Öztürk, *Kur'ân'ın Mu'tezilî Yorumu-Ebû Müslim el-İsfahânî Örneği*, 2. Baskı, Ankara: Ankara Okulu, 2008, s. 150-154; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 6. Baskı, İstanbul: İfav, 2008, s. 245; Ahmed Hasan, "Nesh Teorisi", S. 3, s. 109.

Nesih terimi ile kastedilen anlamlardan biri de Kur'ân'ın, kendisinden önceki şeriatlerin ahkâmını ortadan kaldırmış olmasıdır. Özellikle Kur'ân'da neshin varlığını kabul etmeyenler, neshin varlığına delil olarak ileri sürülen âyetleri<sup>11</sup> genellikle bu çerçevede izâh etmeye çalışmışlardır.<sup>12</sup> Biz ise Ebû Hanîfe'nin bu mesele hakkındaki görüşünü, yapmış olduğu din şeriat ayrımı bağlamında ortaya koymaya çalışacağız.

## II. Ebû Hanîfe'nin Neshe Bakışı

Nesih konusunda yazılan ilk eserin müellifi Katâde b. Diâme (118/735)<sup>13</sup> ile çağdaş olan Ebû Hanîfe, hem Kur'ân hem de sünnette neshin gerçekleşmiş olduğunu kabul etmektedir. Bunun yanında o, seleflerinden farklı olarak dile getirdiği bazı görüşlerle de nesih kavramının teşekkülüne katkıda bulunmuştur. Onun, özellikle neshin hangi alanlarda cereyan ettiğine dair bir çerçeve çizmeye çalıştığını görüyoruz.

<sup>11</sup> Bakara, 2/106; Nahl, 16/101; Ra'd, 13/39.

<sup>12</sup> Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 86-98; Ahmed Hasan, "Nesh Teorisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, (Çev. Mehmet Paçacı), Ankara: 1987, S. 4, s. 102-103. Süleyman Ateş ise, Bakara 2/106'yı yorumlayarak neshi, Peygamberin insanî olarak tamamen unuttuğu veya Allah tarafından onun belleğinden silinen bir âyetin yerine, yenisinin getirilmesi olarak tarif etmektedir. Kitabın baş tarafında da, "Sana (Kur'ân'ı) okutacağız, Allah'ın dilemesinden başkasını unutmayacaksın..." (A'la, 87/5-6) âyetlerini zikreder ve buradaki unutmamanın/neshin farzlara ilişkin değil, âdap ve geleneklere yönelik olduğunu söyler. Bkz. Süleyman Ateş, *Kur'ân'da Nesh Meselesi*, İstanbul: Yeni Ufuklar, 1996, s. 5-6, 21.

<sup>13</sup> Nesih konusunda yazılan ilk eserler: Katâde b. Diâme (118/735)'nin '*Kitabu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh fî Kitâbillâh*' ve İbn Şihâb ez-Zührî (v. 124 h.)'nin '*en-Nâsîh ve'l-Mensûh*' adlı eserleridir. Bkz. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 78-9; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 262; Zerkeşi, *Burhân*, II, 28. Ebû Hanîfe'nin Katâde ile tefsir sohbetlerinde bulunduğunu görüyoruz. Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ali eş-Şâfiî (974/1566), *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Dîmeşk: Dâru'l-Hüdâ ve'r-Reşâd, 2007, s. 118-119.

İmâm-ı A'zam nesih hakkında, “Muhakkak ki Allah’ın kitabında nâsîh ve mensûh vardır. Hz. Peygamber’in hadislerinde de nâsîh ve mensûh vardır.”<sup>14</sup> diyerek, neshin hem Kur’ân’da hem de sünnette gerçekleşmiş olduğunu ifade etmektedir. Yine ondan nakledilen, “Şüphesiz biz biliyoruz ki, Hz. Peygamber bir âyeti iki çeşit tefsir etmemiştir. Kur’ân’ın nâsîh olan âyetini herkes için nâsîh, mensûh olanını ise herkes için mensûh olarak tefsir etmiştir.”<sup>15</sup> sözü, ona göre neshin, Hz. Peygamber’den itibaren bilindiği ve Kur’ân’ın da o doğrultuda tefsir edildiğinin bir ifadesidir. Kendisi de bu hususta herhangi bir hataya düşmemek için, nâsîh ve mensûh olan âyet ve hadislerin tespitinde oldukça titiz davranmış<sup>16</sup> ve ictihâdlarını da her zaman nâsîh hükümlere göre yapmaya çalışmıştır.

Bu konuda değinilmesi gereken bir diğer husus ise, hanefî geleneği içerisinde kabul edilen sünnetin Kur’ân’ı neshedebileceği görüşünün, Ebû Hanîfe tarafından da benimsenmiş olduğuna dair bazı rivâyetlerdir.<sup>17</sup> Araştırmamız esnasında sünnetin Kur’ân’ı neshettiğine dair, özellikle ilk kaynaklarda bizzat Ebû Hanîfe’den nakledilen herhangi bir hususa rastlayamadık. Bununla birlikte konuyla ilgili verilen örnekler ve ortaya konulan hükümlerin, Ebû Hanîfe’nin ictihâdları ile benzer şekilde olduklarını görüyoruz. Ancak Ebû Hanîfe’nin bu hususları nesih çerçevesinde ele alıp almadığına dair net bir ifade yoktur. Hemen ifade edelim ki, onun bu husustaki yaklaşımını tespit ederken, özellikle Kur’ân ile sünnetin zâhiren teâruz ettiği durumlardaki tutumlarını da inceleyeceğiz.

Ebû Hanîfe’nin sözlerinde dikkat çeken bir diğer husus ise, nâsîh ve mensûh âyetlerin Hz. Peygamber tarafından bildirilmiş olmasıdır. Ancak nesih konusunda gelen haberler, Ebû Hanîfe’nin kendi rivâyetlerinde de görüleceği üzere hep sahâbe kaynaklıdır.<sup>18</sup> Kanaatimizce o, sahâbenin nesih rivâyetlerini

<sup>14</sup> es-Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali (436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985, s. 25; el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, (568/1172), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut: 1981, s. 80.

<sup>15</sup> Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, Ta'lik: Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, Tercümeyle birlikte nşr: Mustafa Öz, 6. Basım, İstanbul: İfav, 2010, s. 15-16; Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, s. 87.

<sup>16</sup> İbn Hacer el-Heytemî, *Hayrâtü'l-Hisân*, s. 78.

<sup>17</sup> Zerkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, I, 184; Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 229.

<sup>18</sup> Bu konuda sadece Harisî'nin müsnedinde yer alan nesihle ilgili bir rivâyetin Hz. Peygamber’den nakledilmiş olduğunu görüyoruz. Talak sûresi 65/4. âyeti ile ilgili

Rasûlullah'ın beyânına dayanarak naklettiği düşüncesindedir. Çünkü vahyin nüzûlüne ve Hz. Peygamber'in beyânlarına şahit olan sahâbenin, âyetlerin hangisinin önce hangisinin sonra nâzil olduklarını bilmeleri ile nâsîh veya mensûh âyetler hakkında konuşmuş olmaları mümkündür. Zira Übey b. Ka'b ile ilgili nakledilen bir rivâyet, neshin Rasulullah (sav) tarafından beyan edildiğine işaret etmektedir. Nakledildiğine göre Rasulullah (sav), namazda Müminûn suresini okurken bir âyeti unutunca, namazın ardından, "İçinizde Übey yok mudur?" diye sormuştur. Bu soruya Übey b. Ka'b, "Ya Rasulullah! Âyetin neshedildiğini zannettim" diye cevap vermiştir. Rasulullah ise, "Şayet neshedilmiş olsaydı ben size haber verirdim." demiştir.<sup>19</sup>

Ebû Hanîfe, seleflerinden farklı olarak, neshin gerçekleştiği alanlarla ilgili de bir sınırlamaya gitmiştir. Onun bu konudaki görüşleri, neshin bazı selef âlimleri nazarındaki anlamından daha çok, sonraki dönem âlimlerin ortaya koyduğu ıstîlâhî anlama yakındır. Ebû Hanîfe, "Kur'ân'daki İllâhî sıfatlar ve haberlere gelince, bunların hiçbirinde mensûh yoktur. Nâsîh ve mensûh ancak emir ve nehyde cereyan eder."<sup>20</sup> diyerek, neshin gerçekleşebileceği alanın sınırlarını belirlemeye çalışmıştır. Ona göre, İllâhî sıfatlar ve milletlere dair haberlerde, bu konularda herhangi bir değişiklik mümkün olmadığı için, neshin vuku bulması söz konusu değildir. Daha sonra gelen hanefî fukahası da neshin mahallini aynı minvalde ifade etmiştir.<sup>21</sup> Hemen ifade edelim ki önceki dönemlerde nesih içerisinde ele alınan durumlar, daha sonraları tahsîs, takyîd ve istisna olarak değerlendirilebilen konularda gerçekleşmiştir. Zira bahsedilen hususlar selef âlimleri için de, neshin cereyan ettiği ve zamanla tebdîl ve tağyîre

---

nesih rivâyeti, diğerlerinde İbn Mes'ûd'dan gelirken, Hârisî'nin naklettiği Müsned'de ise Hz. Peygamber'den merfû' olarak rivâyet edilmiştir. Ebû Hanîfe tarafından nakledilen bu rivâyet ve senedi için bkz. Ebû Yûsuf Yakûb b. İbrahim el-Ensârî (182/798), *Kitâbu'l-Âsâr*, Tashih ve Ta'lik: Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1355/1936, s. 143; İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (189/805), *Kitâbu'l-Âsâr*, Thk. Halid el-Avvâd, Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2008, II, 437-438.

<sup>19</sup> Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 75; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrar*, III, 271.

<sup>20</sup> Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 16; Muvaffak el-Mekki, *Menâkıbu Ebi Hanîfe*, s. 87.

<sup>21</sup> Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 235; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 59; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrar*, III, 244.



uğrayabilen konu veya haberlerin dışında kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Ebû Hanîfe'nin, daha önceleri nesih olarak ele alınan bazı ahbârî konuları dışarıda bırakıp, neshin sadece amelî ahkâmda, emir ve nehiylerde gerçekleştiğini söylemesi, neshin kavramsallaşmasına önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.<sup>22</sup>

Öte yandan Ebû Hanîfe, neshin bir diğer anlamı olan önceki şeriatlerin ilgâ edilmesi fikrini de benimsemiştir. Örneğin bir talebesinin dinle ilgili sorduğu bir soruya; “Allah'ın rasûlleri muhtelif dinlere mensup değillerdir. Hiçbiri kendi kavmine, kendisinden önce gelmiş olan peygamberin dinini terketmeyi emretmemiştir. Çünkü peygamberlerin dini birdir. Buna mukâbil her peygamber kendi şeriatına davet ediyor, kendinden önceki peygamberin şeriatına uymaktan ise nehyediyordu.”<sup>23</sup> şeklinde cevap vermiştir. Bu sözleriyle o, her gelen şeriatin kendinden önceki şeriatî, İslâm'ın da önceki tüm şeriatleri neshettiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde Ebû Hanîfe, dinin tebdîl, tahvîl ve tağyîre uğramadığını, din alanında (itikâdî hususlarda) neshin mümkün olamayacağını, buna mukabil şeriatlerin (Allah tarafından) tebdîl ve tağyîre uğradığını ve neshin de bu tür hususlarda cereyan ettiğini söylemektedir.

Ebû Hanîfe bir müctehid olarak mensûh bir hükümle amel etmenin sonuçlarına da dikkat çekmiştir. Ona göre, hükmü yürürlükten kaldırılan bir emir

<sup>22</sup> Hasan Keskin, “*Ebû Hanîfe'nin Beş Risâlesinde Bazı Tefsir Problemlerine Yaklaşımı*”, s. 230. Burada şunu da ifade edelim ki, neshin alanıyla ilgili o dönemde başkaları tarafından da benzer değerlendirmelerin yapıldığını görüyoruz. Örneğin hicrî 127 senesinde vefât etmiş olan İsmail b. Abdurrahman es-Süddî, ahbara dair alanlarda nesih olamayacağını, zira özellikle eski milletlere dair verilen haberlerde herhangi bir değişimin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Süddî'ye göre nesih, sadece haram ve helal kılınanlar hakkında gerçekleşebilir. Bkz. Katâde, *Kitabu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh*, s. 46-47.

<sup>23</sup> Ebû Hanîfe, bütün peygambere aynı dinin fakat farklı bir şeriatin verildiğine dair şu âyetleri delil getirmektedir: Mâide, 5/48, Enbiyâ, 21/25, Rûm, 30/30. Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 16-17. Şâtîbî, Mâide sûresi 5/48'deki, “*Sizden her biriniz için bir yol ve yöntem kıldık.*” âyetini değerlendirirken, bu farklılığın cüzî fer'î konularla ilgili olduğunu, temel esasların değişmeyeceğini söylüyor. Ebû Hanîfe'nin, din dediği kısmın değişmeyeceğini söylerken, şeriat kısmının da ancak cüz'î fer'î kısımlarının nesholunabileceğini ifade ediyor. Bkz. Şâtîbî, *Muvâfakât*, II, Cüz, 3, 89.

veya nehiyle amel etmek, insanı dalâlete düşürür. Zira Ebû Hanîfe, mensûh olan ahkâmla ictihâdda bulunanları, “Yazıklar olsun, kendi akıbetleri ile ilgili bir konuya ne kadar az ihtimâm gösteriyorlar. Öyle ki, insanların karşısına çıkıp bir kısmının mensûh olduğunu bildikleri şeyleri naklediyorlar... İnsanlar da onların sözlerini kabul ederek dalâlete düşüyorlar.”<sup>24</sup> diyerek tenkit etmiş ve onları ciddi bir şekilde uyarmıştır. Böylece o, tıpkı Hz. Ali’nin yaptığı gibi, mensûh âyetlerle hüküm verenlerin, hem kendilerini hem de kendilerine tâbi olanları dalâlete düşürmelerinden korkarak, bu hususta onlara uyarılarda bulunmuştur.

Yeri gelmişken ifade edelim ki, nesih konusu, ictihâdın değil, semâ’/naklin alanına girmektedir. Zira inen âyetlerin hangisinin önce veya sonra indiği ya da aralarında nesih cereyan edip etmediği meselesi, ancak vahyin nüzûlüne şahit olanlar tarafından bilinebilecek bir husustur. Bu yüzden sahâbenin nesihle ilgili hususları Hz. Peygamber’den almış oldukları kabul edilir ki, daha önce zikretmiş olduğumuz Übey b. Ka’b rivâyeti de bu duruma işaret etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Ebû Hanîfe de, bir âyetin nâsîh veya mensûh oluşunu sahâbeden kendisine ulaşan haberler çerçevesinde tespit etmeye çalışmıştır.

Kaynaklarda neshin dört farklı yönünden bahsedilmektedir ki, bu hususlar; Kur’ân’ın Kur’ân’la, sünnetin sünnetle, sünnetin Kur’ân’la ve Kur’ân’ın sünnetle neshedilmesidir.<sup>25</sup> Biz de Ebû Hanîfe’nin nesih anlayışını, her ne kadar ondan sonra yapılmış olsa da, bu taksimi esas alarak tespit etmeye çalışacağız.

### A. Kur’ân’ın Kur’ân’la Neshi

İslâm âlimleri, Kur’ân’ı anlama ve yorumlama faaliyetleri esnasında, âyetler arasında zâhîren görülen birtakım çelişkileri neshe başvurarak gidermeye çalışmışlardır. Ancak bunun için öncelikle hangi âyetlerin nâsîh hangilerinin mensûh olduğunun bilinmesi gerekir. Ebû Hanîfe de hem Kur’ân âyetleri arasında görülen bazı müşkülleri gidermek hem de ictihâdlarını nâsîh âyetlere göre yapabilmek için, nesihle ilgili rivâyetleri araştırarak, onlardan istifade etmeye çalışmıştır. Aşağıda bu hususta ondan nakledilen bazı misaller zikretmek istiyoruz.

<sup>24</sup> Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 15-16; Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, s. 87.

<sup>25</sup> Debûsî, *Takvîmu’l-Edille*, s. 239; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 67; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrar*, III, 262-263.

Söz gelimi Ebû Hanîfe, İbn Mes'ûd kanalıyla gelen, “Küçük Nisâ (Talâk) sûresi,<sup>26</sup> Kur'ân'daki bütün iddetleri neshetti.”<sup>27</sup> şeklinde bir rivâyet nakletmektedir. Bu rivâyete eserinde yer veren İmâm Muhammed, Ebû Hanîfe ile kendisinin, “Hâmile bir kadın boşanınca veya kocası ölünce, bir gün sonra veya bir günden daha az veya daha çok bir zaman sonra doğum yapsa bile, iddetinin bitmiş olacağı” görüşünde olduklarını söylemiştir.<sup>28</sup> Bu yüzden bu durumdaki bir kadının, Bakara sûresinde ifade edilen dört ay on gün veya üç kur' sûresi beklemesi gerekmez.<sup>29</sup> Kezâ bu hususta Hz. Ömer'den, “İki âyetten nüzûl olarak en son ineni, Talâk sûresindeki âyettir.”<sup>30</sup> rivâyeti nakledilmiştir. Bu rivâyette de Talâk sûresindeki iddet süresini bildiren âyetin, diğerlerinden sonra geldiği ve öncekilerini neshettiği ifade edilmiştir.

İddet konusunda özellikle, “Hâmile kadının boşandığı zaman beklemesi gereken iddet, üç kur' sûresi mi, yoksa doğuma kadar mı olacak? Ya da hâmileken kocası ölen bir kadın, hâmilelik iddetini mi, kocası ölen kadının iddeti mi, yoksa ihtiyaten iddetlerden en uzununu mu bekleyecek?” meseleleri fakihler arasında oldukça tartışılmıştır. Bu hususta Ebû Hanîfe, Talâk sûresinde zikri geçen âyetin, tüm iddet âyetlerinden sonra geldiğini ve öncekilerini neshettiğini söyleyerek, iddetin doğum olduğuna hükmetmiştir. Konuyla ilgili kaynaklarda farklı görüşler nakledilmiş<sup>31</sup> olsa da, İmâm-ı A'zam sahâbeden gelen bir rivâyete

<sup>26</sup> Zikredilen âyetinin tam meâli şu şekildedir: “Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.” Talâk, 65/4.

<sup>27</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 143; Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, II, 437-438; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yakub İbnü'l-Hâris el-Hârisî (340/951), *Müsned-i Ebî Hanîfe*, Thk. Ebû Muhammed el-Asyûti, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971, s. 180-181.

<sup>28</sup> Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, II, 437-438.

<sup>29</sup> Bakara, 2/228: “Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.” Bakara, 2/234: “Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler.”

<sup>30</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 146.

<sup>31</sup> Özellikle Peygamberimizin hanımı Ümmü Seleme'den nakledilen rivâyet de İbn Mes'ûd'u te'yid etmektedir. İbn Abbas ise, en uzun iddet süresinin beklenmesinin gerektiği kanaatindedir. Bkz. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/923), *Câmiu'l-Beyân an-Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikir, Beyrut: 1988, XIV, Cüz. 28,

dayanarak, bahsedilen hükümler arasında nesih cereyan ettiğini, dolayısıyla da mensûhla değil, nâsihle amel edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kendisi de bu konuda nâsih âyeti delil olarak ictihâdda bulunmuştur.

Esasen Talâk sûresindeki âyet, hayızdan kesilmiş veya hiç hayız görmeyen kadınlar ile hâmilelerin iddet sürelerini bildirmektedir. Oysa diğer âyetler,<sup>32</sup> meselenin farklı boyutlarına dikkat çekmektedir. Talâk sûresindeki âyet önceki âyetleri neshetmeyip, meseleyi başka yönlerden izah etmektedir. Farklı bir açıdan bakıldığında nâsih olduğu söylenen âyetin, önceki âyetlerin (özellikle kocası ölen hâmile kadının iddetini bildiren Bakara 2/234. âyetin) kapsamına giren hâmile kadınları tahsîs ettiği ve hayız görmeyen kadınların durumunu açıklığa kavuşturduğu söylenebilir. Bu durumda bahsedilen âyetler arasında nesih ten değil, sadece umûmun tahsîsi ile gerçekleşen bir beyândan söz edilebilir.<sup>33</sup> Ancak selef âlimleri, umûmî bir hüküm bildiren bir âyetin, daha sonra gelen başka bir âyet ile tahsîs edilmesine de nesih demişlerdir. Bu yüzden olacak ki, zikredilen âyetler arasında bir nesih ten bahsedilmiştir. Neshin ıstılâhî anlamını dikkate aldığımızda ise, burada âmîm bir anlam ifade eden âyetin tahsis edilmesinin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

2) Kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin; وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ / ...Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin,

---

142-144; Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cessâs (370/981), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996, V, 354-355; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleş-tirenler: Heyet, Azim Dağıtım, İstanbul: 1992, VIII, 117-120; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar, trs., IX, 490-491.

<sup>32</sup> Bakara, 2/228, 234; Ahzâb, 33/49. Bakara suresindeki âyetlerin meâlini daha önceki dipnotlarda vermiştik. Burada ise Ahzâb suresindeki âyetin meâlini vereceğiz. Bu âyet, zifâfa girmeden boşanan kadınların iddetinden bahsetmektedir: “Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da, henüz zifâfa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur. O halde onları (bir bağışla) memnun edin ve onları güzel bir şekilde serbest bırakın.”

<sup>33</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 120. Bu âyetler arasındaki nesih ilişkisi hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Talip Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, Ankara: Fecr, 2005, s. 52-53.

*fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez*<sup>34</sup> âyetinin mensûh olduğuna dair bir rivâyet naklettiğini görüyoruz.<sup>35</sup> Ancak tefsirlerde, mensûh olduğu öne sürülen bu âyetin, vücûb ifade eden bir hüküm olup olmadığı konusunda farklı görüşler yer almaktadır.<sup>36</sup> Bu görüşlerden birine göre, zekâtın henüz farz kılınmadığı Mekke döneminde nâzil olan ve hasat mevsiminde ürünler toplandığında ihtiyaç sahiplerine haklarının verilmesini emreden bu âyet, daha sonra gelen zekât âyetleri tarafından neshedilmiştir.<sup>37</sup> Buna karşılık hem İbn Ömer hem de Mücâhid, âyetin muhkem olduğunu ve hasat anında fakirler için zekât dışında verilecek şeyleri ifade ettiğini söylemişlerdir.<sup>38</sup> Bilindiği gibi her zengin müslüman tarafından belirli bir miktarda ve belirtilen yerlere verilmesi gereken zekât,<sup>39</sup> Medine’de nâzil olan âyetlerle emredilmiştir.<sup>40</sup> Zekât dışında kalan sadakalar hakkında ise, özellikle onun az veya çok ya da hangi mallardan verileceğine dair herhangi bir kısıtlama yapılmamıştır. Mekke döneminde nazil olan âyet bu çerçevede değerlendirildiği zaman, onun vâcip olmayan sadaka hükmünü ifade ettiği ve mensûh olmadığı söylenebilir.

3) Kezâ Ebû Hanîfe, şahitlik konusundaki; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ جِئِنَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ / “Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki

<sup>34</sup> En’âm, 6/141.

<sup>35</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu’l-Âsâr*, s. 91; Şeybânî, *Kitâbu’l-Âsâr*, I, s. 312.

<sup>36</sup> Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, Cüz. 8, 58-59; İbn Kesir, *Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimeşki (774/1372)*, *Tefsiru’l-Kur’ân’il-Azîm*, Thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, 2. Baskı, Riyad: Dâru Taybe, 1999, III, 348-349; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî (571/1272), *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006, IV, Cüz. 7, 990-991.

<sup>37</sup> Zekât âyetleri tarafından neshedildiğine dair rivâyetler için bkz. Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, IV, 176.

<sup>38</sup> Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, IV, 176; Mâturîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, IV, 279-280.

<sup>39</sup> Bahsedilen âyette Cenâb-ı Hakk şu şekilde buyurmaktadır: “Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.” (Tevbe, 9/60).

<sup>40</sup> Bakara, 2/43, 110; Hac, 22/78; Nûr, 24/56; Tevbe, 9/60.

adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse **sizden olmayan, başka iki kişi** (şahit olsun)...<sup>41</sup> âyetinin, ‘sizden olmayan şahitler’ kısmının; فَأِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ قَارِفُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِّنكُمْ / “İddet müddetlerini doldurdularında onları ya meşrû’ ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun veya onlardan meşrû’ ölçülere göre ayrılın. **İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun...**”<sup>42</sup> âyetiyle neshedildiğini,<sup>43</sup> bu yüzden de şahitlerin müslüman olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Kaynaklara baktığımızda bu hususta âlimlerin üç farklı görüş dile getirdiklerini görüyoruz. Bunlardan ilkinde göre, sefer esnasında bir vasiyet olduğu zaman gayr-i müslimin şehâdeti geçerlidir. Ebû Hanîfe’nin de dâhil olduğu ikinci görüşe göre ise, âyet mensûhtur ve gayr-i müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitlikleri geçersizdir. Bu konuda nâsih olan âyetler olarak ise, yukarıda meâli verilen Talâk 65/2. âyeti ile Bakara 2/282. âyeti<sup>44</sup> dile getirilmiştir. Nakledilen üçüncü görüş ise, âyetin “sizden” olan kısmı yakınları ve akrabayı; “sizden olmayan” kısmı ise, mü’min olan fakat yakın akraba olmayan kimseleri kastetmektedir.<sup>45</sup>

Zikredilen konuyla ilgili Ebû Hanîfe, kendi naklettiği bir rivâyete dayanarak, müslümanlarla ilgili bir hususta gayr-i müslimlerin yaptıkları şahitliklerin geçersiz olduğunu söylemiştir. Zira ona göre, gayr-i müslimlerin şahitliğine izin veren âyet neshedilmiştir. Ancak İbn Abbâs kanalıyla gelen nakiller, Mâide’nin son inen sûrelerden olduğunu ve içinde herhangi bir mensûh âyetin bulunmadığını ifade etmektedir. Bu yüzden de yolculuk esnasında yapılan bir vasiyet

<sup>41</sup> Mâide, 5/106.

<sup>42</sup> Talâk, 65/2.

<sup>43</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 166; Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, II, 551-552; Ebû'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud b. Muhammed el-Hârizmî (665/1266), *Câmiu Mesânîdi'l-İmâm el-A'zam*, Hindistan: Matbaatü Meclisi Dâiretü'l-Meârif, h. 1332, II, 273. Nehâî'den gelen bu rivâyet için ayrıca bkz. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm*, III, 215; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 161.

<sup>44</sup> Bakara, 2/282: “Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa **rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler gelmezlik etmesin...**”

<sup>45</sup> Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Cüz. 8, 259-264. Konuyla ilgili benzer görüş ve rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, Cüz, 7, 100-112; Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, III, 644.

olursa, gayr-i müslimlerin şahitliğinin geçerli olacağı söylenmiştir.<sup>46</sup> Sonuç olarak diyebiliriz ki Ebû Hanîfe, bu konuda kendisine ulaşan rivâyeti esas alarak, (diğer rivâyetin kendisine ulaşıp ulaşmadığını bilmiyoruz) zikredilen âyetin mensûh olduğuna hükmetmiş ve ictihâdlarını da nâsih âyetlere göre yapmıştır. Kanaatimizce İbn Abbâs'tan gelen kavli esas alarak, iki ayrı konuya değinen bu âyetler arasında herhangi bir nesih ilişkisinin olmadığını söylemek daha doğru olur.

4) Ebû Hanîfe'nin naklettiğine göre; *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا* / *“İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhâcirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların velâyetinden size hiçbir şey yoktur...”*<sup>47</sup> âyetinin nâzil olmasının ardından, Ensâr ile Muhâcirler, din kardeşleri olarak birbirlerine mirasçı olabiliyor iken; akraba ve mümin de olsalar hicret etmeyenler müslümanlar birbirlerine mirasçı olamıyorlardı. Ancak daha sonra gelen; *النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا* / *“Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır. Akraba olanlar, Allah'ın Kitabı'na göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhâcirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap'ta yazılı bulunmaktadır.”*<sup>48</sup> âyeti, din kardeşlerinin vâris olma hükmünü neshetmiştir.<sup>49</sup> Bu yüzden artık sadece akraba olanlar (müslüman olmak şartıyla) birbirlerine mirasçı olmaya hak sahibidirlen. Burada dikkat çeken husus,

<sup>46</sup> Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, Cüz. 7, 104-105; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 161; Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Cüz, 8, 262; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azîm*, III, 216; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 354-357.

<sup>47</sup> Enfâl, 8/72.

<sup>48</sup> Ahzâb, 33/6.

<sup>49</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 178. Söz konusu âyetin mensûh olduğuna dair (özellikle İbn Abbâs'tan) gelen rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, Cüz, 10, 51-54; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 261; Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Cüz, 10, 85-86; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azîm*, IV, 95; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 295.

önceleri anormal şartlarda geçici olarak konulan din kardeşlerinin birbirlerine vâris olma hükmünün, şartlar normale döndükten sonra kaldırılmış olmasıdır. Konuyu yardımlaşma bağlamında ele alanlar ise âyetin mensûh olmadığını ifade etmişlerdir.<sup>50</sup> Anlaşılan Ebû Hanîfe bu âyeti, kendisine gelen bir rivâyete dayanarak miras alanında kabul etmiş ve onun neshedildiğine hükmetmiştir.

## B. Kur'ân ile Sünnetin Birbirlerini Neshi

Kur'ân ile sünnet arasındaki nesh ilişkisini, Kur'ân'ın sünneti ve sünnetin de Kur'ân'ı neshi şeklinde iki yönüyle ele alacağız. Burada öncelikle Ebû Hanîfe'nin her iki nesh türüne yaklaşımını tespit edip, ardından da bu husustaki kendi değerlendirmelerimizi ortaya koymaya çalışacağız.

### 1. Kur'ân'ın Sünneti Neshi

Kaynaklara baktığımızda Kur'ân'ın sünneti neshi konusuna örnek olarak genelde, kıblenin Beytü'l-Makdis'ten Beytullah'a çevrilmesi hususunun zikredildiğini görüyoruz.<sup>51</sup> Bahsedilen konuyu Ebû Hanîfe'nin de, her ne kadar doğrudan kendisinden nakledilen bir görüşe rastlamasak da, benzer bir şekilde değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Zira bu durum her bir Müslümanın kabul ettiği genel bir hususa işaret etmektedir. Keza daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'ân'ın sünneti neshi konusu Müslüman âlimler arasında ittifakla kabul edilen bir durumdur.

Hemen ifade edelim ki Ebû Hanîfe'den nakledilen bir rivâyet, onun Kur'ân'ın sünneti neshini kabul ettiğini göstermektedir. Kaynaklarda belirtildiğine göre Ebû Hanîfe, mut'a nikâhı hakkında İbn Mes'ûd'dan, "Bekârlıktan şikâyette bulunduk, bunun üzerine mut'a bize sadece üç gün helal kılındı. Sonra nikâh, iddet ve miras âyetleri onu neshetti."<sup>52</sup> sözünü nakletmiştir. Görüldüğü

<sup>50</sup> Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, Cüz, 10, 85-86; Süleyman Ateş, *Kur'ân'da Nesh Meselesi*, s. 46-48.

<sup>51</sup> Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 245; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 77.

<sup>52</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 152; Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Sehl Şemseddin es-Serahsî (483/1090), *Kitâbu'l-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989, V, 152-153; Hârizmî, *Câmiu Mesânîdi'l-İmâm el-A'zam*, II, 106. Burada nâsih, belirli bir âyet zikredilmemekle birlikte nikâh, iddet ve miras âyetleridir. Bu bağlamda şu âyetleri örnek olarak zikredebiliriz: Nisâ, 4/11-12; Nûr, 24/32; Bakara, 2/228, 234; Ahzâb, 33/49; Talâk, 65/4.



gibi onun aktardığı bu söz, açık bir şekilde, bazı âyetlerin daha önce sünnet tarafından ortaya konulan bir hükmü neshettiğini ifade etmektedir.

Yukarıda zikredilen rivâyet, İbn Mes'ûd kanalıyla kendisine ulaşan nakilleri özellikle tercih eden Ebû Hanîfe'nin,<sup>53</sup> Kur'ân'ın sünneti neshini kabul ettiğini göstermektedir. Zira bakıldığında Ebû Hanîfe'nin, rivâyete yönelik herhangi bir itirazının olmadığı da görülmektedir. Ancak verilen örnek, yani mut'anın Kur'ân âyetleriyle neshedilmesi hususu bazı açılardan problemlidir. Örneğin mut'a nikâhı ile ilgili rivâyetlerde, hep üç günlük geçici bir izinden bahsedilmektedir. Yine bu iznin, Mekke'nin fethi yılında veya Hayber gününde olduğuna dair haberler vardır.<sup>54</sup> Bu tür rivâyetler, nâsih olduğu iddia edilen iddet ve miras âyetlerinin, onlar tarafından neshedildiği söylenen mut'adan daha önce nâzil olduklarını ortaya koymaktadır. Bu ise, mut'anın Kur'ân'la neshedilmiş olmasını şüpheli hale getirmektedir.<sup>55</sup> Zaten rivâyetin devamında gelen birtakım nakiller, nâsihin de sünnet olduğunu, yani bahsedilen hükmü kaldıranın yine Hz. Peygamber olduğunu ifade etmektedir.<sup>56</sup> Kaynaklar incelendiğinde bu meselenin, Kur'ân'ın koyduğu nikâha dayalı evlilik (süreye bağlı olmaksızın) câri iken, Hz. Peygamber tarafından mut'aya izin verilmiş olması, fakat daha sonrada bunun yine onun tarafından kaldırılmasından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda nâsih, bahsedilen âyetlerden ziyade yine sünnetin kendisi olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, mut'anın yasaklanmasının, sünnetin sünnetle neshi kapsamında değerlendirilmesi daha doğru olur. Bununla birlikte

<sup>53</sup> Örneğin Nisâ, 4/6. âyetindeki "maruf" kelimesi hakkında sahâbeden gelen iki farklı yorum arasından İbn Mes'ûd rivâyetini tercih etmesi hakkında bkz. Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, II, 652-653; Hârizmî, *Câmiu Mesânîdi'l-İmâm el-A'zam*, II, 71-72. Yine onun refu'l-yedeyn tartışmasında İbn Mes'ûd kanalıyla gelen rivâyeti tercih ettiğini görüyoruz. Bkz. Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, s. 113; Muhammed b. Muhammed el-Kerderî el-Bezzâzî (827/1424), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1981, s. 191.

<sup>54</sup> Hârisî, *Müsned-i Ebî Hanîfe*, s. 306-307; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî (430/1038), *Müsned el-İmâm Ebî Hanîfe*, Thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994, s. 39-40, 240, 270; Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, V, 152-153; Hârizmî, *Câmiu Mesânîdi'l-İmâm el-A'zam*, II, 87-88, 97-98, 130, 132.

<sup>55</sup> Bakara, Nisâ ve Talâk sûrelerinin nüzü'l tarihleri için bkz. Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân Sürelerinin Kimliği*, İstanbul: Akabe Vakfı, 2011, 12. Baskı, s. 33, 64-65, 413-414.

<sup>56</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 152-153; Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, I, 404-408; Hârizmî, *Câmiu Mesânîdi'l-İmâm el-A'zam*, II, 109.

bu rivâyet Ebû Hanîfe'nin, sünnetteki bazı hükümlerin Kur'ân tarafından neshedildiği fikrini ilke olarak kabul ettiğini göstermektedir.

## 2. Sünnetin Kur'ân'ı Neshi

Hanefî geleneğinde kabul edilen sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceği görüşü, mütevâtir sünnetin sübûtunun katî ve kaynağının vahiy olması, dolayısıyla da Kur'ân'la sünnetin aynı mertebede kabul edilmesi esasına dayanmaktadır. Zira daha önce de ifade edildiği gibi özellikle Hanefî âlimler, mütevâtir ve meşhur sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğini kabul etmişlerdir. Bu konuya örnek olarak da recm cezası ve vasiyyet<sup>57</sup> gibi hususları zikretmişlerdir.<sup>58</sup> Bahsedilen konuları Ebû Hanîfe'nin de nesih içerisinde değerlendirdiğine dair, özellikle talebeleri tarafından doğrudan hocalarından nakledilen açık bir ifadeye rastlamadık. Örneğin recm meselesini değerlendirecek olursak, nakledildiğine göre Ebû Hanife

---

<sup>57</sup> Vasiyyet konusu bu hususta zikredilen yaygın bir örnektir. Rivâyete göre; “*Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir mal bırakacaksa anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur*” (Bakara, 2/180) ayeti, “*Allah her hak sahibine hakkını verdi. Vârise vasiyet yoktur.*” (Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmîzî (279/892), Sünenü't-Tirmîzî, Vasaya, Tahkik ve Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, Mısır: Mektebetü ve Matbaâtü Mustafa el-Babî el-Halebî ve Evlâdihi, 1975, 2. Baskı, IV, 433-434.) hadisi tarafından neshedilmiştir. Bkz. Debûsî, Takvîmu'l-Edille, s. 240; Serahsî, Usûlü's-Serahsî, II, 69-70; Abdulaziz el-Buhârî, Keşfu'l-Esrar, III, 265-269. Öncelikle hadisin mütevâtir oluşunda sıkıntı vardır. Ayrıca burada nesihten bahsedilecekse, Nisâ suresindeki miras âyetlerinin bu âyeti neshettiğini söylemek daha doğru olur. Dihlevî de nâsihin miras âyetleri olduğuna dair bir kanaat nakletmektedir. Buna göre sünnet, sadece âyetler arasında nesih vuku bulunduğunu beyan etmektedir. Bkz. Dihlevî, el-Fevzü'l-Kebîr, s. 59. Ayrıca, mirastan payı olmayan akraba ve düşkünlere veya hayır kurumlarına yapılacak vasiyyet (mirasın 1/3'ünü geçmemek üzere) yine de bâkidir. Dolayısıyla vasiyetin tamamen neshedildiği söylenemez. Miras âyetleri ise, daha önce olmayan miras taksimini getirmiştir.

<sup>58</sup> Debûsî, Takvîmu'l-Edille, s. 240-242; Serahsî, Usûlü's-Serahsî, II, 69-71; Abdulaziz el-Buhârî, Keşfu'l-Esrar, III, 265-269.

de muhsan (evli) olarak zina edenin cezasını recm olarak takdir etmiştir.<sup>59</sup> Ancak sünnetteki bu hükmün, neshedildiği söylenen Nisâ, 4/15. âyeti<sup>60</sup> neshedip etmediğine dair ondan gelen herhangi bir açıklama göremiyoruz. Söz konusu âyetle ilgili dikkat çeken bir husus ise, aşağıda da dile getireceğimiz gibi, Ebû Hanîfe, anlam açısından bu âyete muhalif olan bir rivâyeti hadis olarak kabul etmemiştir. Ebû Hanîfe'nin Kur'ân'a arz ile yaptığı bu değerlendirme, öte yandan onun söz konusu âyeti mensûh olarak görmediğine bir işaret kabul edilebilir.

Bazı kaynaklarda ise, Ebû Hanîfe'nin sünnetin Kur'ân'ı neshettiği düşüncesini kabul ettiğine dair bazı görüşler yer almaktadır.<sup>61</sup> Fakat yaptığımız araştırmalarda, sünnetin Kur'ân'ı neshettiğine dair, özellikle talebelerinden gelen ilk kaynaklarda Ebû Hanîfe'den nakledilen açık bir ifade yer almamaktadır. Bu çerçevede ayrıca Ebû Hanîfe'nin, özellikle Kur'ân ve sünnetin teâruz ettiği durumlarda sergilemiş olduğu tavrına da değinebiliriz. Böylesi durumlarda onun, özellikle sünnetin Kur'ân'a muhalif olduğu nakillerle ilgili olarak iki yöneme başvurduğunu söyleyebiliriz. Ebû Hanîfe, Kur'ân'a muhalif olan bir hadisi ya reddetmiştir ya da neshe dair herhangi bir rivâyete dayanarak, onun Kur'ân tarafından neshedildiğini söylemiştir.<sup>62</sup> Nesihatten bahsettiği durumlarda ise, ictihâdı

<sup>59</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 139; Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, II, 530-532; *el-Camiu's-Sağîr*, 155-160.

<sup>60</sup> Söz konusu âyetin meali şu şekildedir: “Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açmıyaya kadar evlerde hapsedin.” (Nisâ, 4/15). Âyetin mensuh olup olmadığına dair ihtilaflar için bkz. Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 3, 67-68. Bu âyetin sevicilik ile ilgili olduğu ve mensuh olmadığına dair özellikle Ebû Müslim el-İsfahânî'den gelen yorumlar için ise bkz. Fahreddin er-Râzi (606/1210), *Me-fatihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1994, 9, 239; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 2, 226-227.

<sup>61</sup> Zerkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, I, 184; Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 229.

<sup>62</sup> Kur'ân'ın sünneti neshetmesi meselesini yukarıda ele almıştık. Burada Ebû Hanîfe'nin Kur'ân'a aykırı gördüğü için reddettiği iki rivâyeti misal vermek istiyoruz. Örneğin o, “Mümin zina edince, başından gömleğinin çıkarıldığı gibi imanı da çıkarılır, sonra tevbe edince iman kendisine iade edilir.” (Tirmîzî, İman, V, 15-16) rivâyetini hadis olarak kabul etmemiştir. Zira ona göre, zina eden mü'min kadın ve

değil rivâyeti esas almıştır. Zira hangi hükmün önce hangisinin sonra olduğu ancak nakille bilinebilecek bir durumdur. Şayet Kur’ân’a muhâlif görünen bir hadis ile ilgili herhangi bir nesih rivâyeti gelmemiş ise, bu durumda Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber Allah’ın kitabına muhalefet etmeyeceği için, o rivâyeti hadis/sünnet olarak kabul etmemiştir. Bu tür rivâyetlerle ilgili sıkıntıların ise, onu nakleden râvilerden kaynaklandığını söylemiştir.<sup>63</sup>

Bu hususta sonuç olarak Ebû Hanîfe’ye nispet edilen, sünnetin Kur’ân’ı nesih ettiği görüşünün, ilk dönemlerdeki nesih anlayışının bir sonucu olarak görülebileceğini söyleyebiliriz. Zira ilk dönemlerde, özellikle selef âlimleri, sünnetin Kur’ân’ı tahsîs, takyîd ve beyân ettiği durumları da nesih içerisinde değerlendirmişlerdir.<sup>64</sup> Bu konuda doğrudan Ebû Hanîfe’den nakledilen bazı rivâyetler, onun da Kur’ân’ı sünnetle tahsîs, takyîd ve tebyîn ettiğini göstermektedir.<sup>65</sup>

---

erkekten iman vasfını kaldıran bu rivâyet, aksini ifade eden birtakım âyetlere muhaliftir. Hz. Peygamber, asla Kur’ân-ı Kerîm’e muhalefet etmeyeceği için, bu rivâyet hadis olamaz. Çünkü, “*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun...*” (Nûr, 24/2) ile “*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin...*” (Nisâ, 4/15) âyetleri, bu günâhları işleyen insanların mümin olduklarını ifade etmektedir. Görüldüğü gibi âyette geçen “sizden” ifadesi, onların müminlerden kabul edildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla onlardan imanın çıkması ve ancak tövbe ettikleri takdirde geri dönmesi diye bir şey söz konusu değildir. Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 31-33. Kezâ Ebû Hanîfe, “*Allah, içki içen kimsenin kırk gün ve kırk gece kıldığı namazı kabul etmez.*” (Tirmîzî, Eşribe, IV, 290-291) rivâyetini, anlam açısından, “*Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir.*” (Bakara, 2/286), “*(Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım*” (Âl-i İmrân, 3/195), “*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.*” (Zilzâl, 99/7-8) gibi âyetlere muhalif gördüğü için, hadis olarak kabul etmemiştir. Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 33-34.

<sup>63</sup> Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 31-33.

<sup>64</sup> Nesih kavramının, tahsîs, takyîd, mücmeli beyân ve müphemî tafsil gibi terimlerden farkı, Ebû Hanîfe’den sonraki dönemlerde ifade edilmeye başlanmıştır. Neshin, zikredilen kavramlardan farklı olarak tanımlanması, özellikle İmâm Şafîî ve Taberî’nin çalışmaları ile ortaya konulmuştur. Bkz. Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2006, XXXII, 580.

<sup>65</sup> Ebû Hanîfe’nin sünnetle Kur’ân’ı tahsîs ve takyîd ettiğine dair örnekler için bkz. Ebû Yûsuf, *Kitâbu’l-Âsâr*, s. 143, 157, 171, 172, ; Şeybânî, *Kitâbu’l-Âsâr*, II, 541-543, 560,

Sünnetin Kur'ân'ı beyânı olarak değerlendirilebilecek bu tür durumlar ise, özellikle ilk dönemlerde nesih olarak adlandırılmıştır. Ebû Hanîfe'den gelen tahsîs ve takyîd ifadeleri, onunla ilgili böyle bir fikrin ileri sürülmesine yol açmış da olabilir.

### C. Sünnetin Sünneti Neshi

Ebû Hanîfe, "Muhakkak ki, Allah'ın kitabında nâsîh ve mensûh vardır. Hz. Peygamber'in hadislerinde de nâsîh ve mensûh vardır."<sup>66</sup> sözünde, sünnetin sünneti neshetmiş olduğunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Kendisinden nakledilen bazı rivâyetler onun, sünnette de neshe dikkat ettiğini ve ictihâdlarını nâsîh olan hükme göre verdiğini göstermektedir. Aşağıda bu konuya örnek teşkil edebilecek olan bir iki hususu zikretmek istiyoruz.

Örneğin Ebû Hanîfe, Alkame b. Mersed vasıtasıyla kendisine ulaşan bir rivâyette Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu ifade etmiştir: "Önceleri kabirleri ziyaret etmekten sizi men etmiştim. Fakat artık onları ziyaret edebilirsiniz... Kurban etlerini üç günden fazla tutmaktan sizi nehyetmiştim. Artık dilediğiniz kadarını tutup azık yapabilirsiniz. Ben sadece zenginleriniz fakirlerinize yardım etsinler diye sizi men etmiştim. Kabakta, yağlı ve zifli kaplarda nebîz içmeyi sizlere yasaklamıştım. Artık her türlü kaptan içebilirsiniz. Kaplar herhangi bir şeyi helal veya haram kılmaz. Ancak sarhoşluk veren şeyler içmeyiniz."<sup>67</sup> Bu rivâyeti Ebû Hanîfe'den nakleden İmâm Muhammed, hem kendisinin hem de Ebû Hanîfe'nin görüşünün bu şekilde olduğunu ifade etmiştir. Anlaşılan Ebû

---

582-583; *el-Camiu's-Sağîr*, s. 165, 287; Alâüddin el-Haskefî (1088/1677), *Müsnedi Ebî Hanîfe, Kitabu't-Talâk*, Hadis No. 9; *Kitabu'l-Hudûd*, Thk. Abdurrahman Hasan Mahmud, Mısır: el-Âdab, trs., Hadis No. 2, 3.

<sup>66</sup> Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, s. 25; Muvaffak el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, s. 80; es-Salihî, Muhammed b. Yusuf ed-Dîmeşki eş-Şâfî (942/1535), *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi'l-İmâm el-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Thk. Muhammed Molla Abdülkadir el-Afgânî, Doktora Tezi, Mekke: Câmîatü'l-Melik Abdülaziz Külliyyetü'ş-Şeria, 1398-1399 h., s. 179.

<sup>67</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 225; Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, II, s. 712-713; Hârisî, *Müsned-i Ebî Hanîfe*, s. 194; Haskefî, *Kitabu's-Salât*, Hadis No. 116; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 245; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 77; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrar*, III, 276-277.

Hanîfe bu rivâyete dayanarak, daha önce sünnet tarafından konulan kabir ziyareti, kurban etlerinin saklanması ve yağlı-ziftli kaplardan nebiz içilmesi yasağının, yine sünnet tarafından neshedildiğine hükmetmiştir. Ebû Hanîfe, yukarıda da geçtiği gibi mensûh hükümlerle amel etmenin insanı dalâlete düşüreceğini dile getirerek, nâsîh olan hükümlerle ihtihâdlarda bulunmuştur.

Yeri gelmişken Ebû Hanîfe'nin nesih anlayışı ile ilgili bir hususa daha işaret etmek istiyoruz. Ebû Hanîfe'nin, haklarında nâsîh veya mensûh olduklarına dair birtakım rivâyetler bulunan bazı âyetlerle ilgili ise herhangi bir nesihten söz etmediğini görüyoruz. Hemen belirtelim ki Ebû Hanîfe'nin, bazı âyetleri nesih konusu içerisinde ele almamasının sebebi olarak, onlar arasında nesih cereyan ettiğine dair kendisine herhangi bir rivâyetin ulaşmamış olmasını söyleyebiliriz. Çünkü o, şayet bir âyet ile ilgili sağlam bir kanaldan kendisine herhangi bir nesih rivâyeti gelmiş ise, onu mutlaka dikkate almıştır. Aşağıda zikredeceğimiz örnekte ise onun, hakkında nesih iddiası olan bir âyeti, kendisine ulaşan farklı reyler ışığında yorumlamış olduğunu görüyoruz. Örneğin Bakara sûresindeki; *وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٌ مِسْكِينٍ* "...Oruç tutmaya güç yetir(emey)enlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir..."<sup>68</sup> âyetinin, kendisinden sonra gelen; *فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ* "...Öyle ise sizden Ramazan ayını idrâk edenler onda oruç tutsun..."<sup>69</sup> âyeti tarafından neshedildiğine dair bazı rivâyetler vardır.<sup>70</sup> Dikkat edildiğinde söz konusu olan ilk âyette, isteyen kişinin oruç tutmayıp yerine fidye verebileceği; ikinci âyette ise, Ramazan ayına ulaşan herkesin oruç tutması gerektiği anlaşılabilir. Müfessirlerin bir kısmı, âyetler arasında zahiren görülen bu çelişkili durumu, ikinci âyetin birincisini neshettiğini söyleyerek giderirken, diğer bir kısmı ise ilk âyeti te'vîl etmişlerdir. Bu konuda Ebû Hanîfe ise, âyetler arasında herhangi bir nesihten bahsetmemiş ve Mücâhid'den gelen bir rivâyete dayanarak, ilk âyeti, 'yaşlı olup da oruç tutmaya güç yetiremeyenler' olarak yorumlamıştır.<sup>71</sup>

<sup>68</sup> Bakara, 2/184.

<sup>69</sup> Bakara, 2/185.

<sup>70</sup> Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 167-169; Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Cüz. 3, 146; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azîm*, I, 499-500.

<sup>71</sup> Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, s. 178; Hârizmî, *Câmiu Mesânîdi'l-İmâm el-A'zam*, I, 494.

## Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki Ebû Hanîfe, kendisinden sonra kavramsallaşan neshin kısımlarından olan âyetin âyeti, sünnetin sünneti ve Kur'ân'ın sünneti neshettiğini kabul etmektedir. Sünnetin Kur'ân'ı neshi hususuna gelince, özellikle ilk kaynaklarda bu konuyla ilgili onun kanaatini yansıtacak kadar yeterli bir bilgi bulunmadığını görüyoruz. Sonraki dönemdeki bazı kaynaklarda ise Ebû Hanîfe'nin, sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceği fikrini kabul ettiği ileri sürülmüştür. Bu hususta usûl kaynaklarında misal olarak zikredilen hususları Ebû Hanîfe'nin de aynı şekilde değerlendirip değerlendirmedeğine dair özellikle ilk kaynaklarda doğrudan ondan nakledilen bir görüşe rastlamadık. Bununla birlikte araştırmalarımız esnasında Ebû Hanîfe'nin, âyet ile hadisin teâruz ettiği bazı rivâyetleri değerlendirirken, şayet nesholunduğuna dair herhangi bir rivâyet varsa hadisin mensûh olduğuna, yoksa o rivâyetin Hz. Peygamber'e ait olmadığına hükmettiğine şahit olduk. Kanaatimizce bu iddia ilk dönem nesih anlayışından kaynaklanan bir durumu yansıtmaktadır. Çünkü ilk dönemlerde, sünnetin Kur'ân'ı tahsîs, tebyîn ve takyîd gibi durumlar, özellikle selef âlimleri tarafından nesih çerçevesinde ele alınmıştır. Bu konuda Ebû Hanîfe'den gelen rivâyetler de onun, Kur'ân'ı sünnetle tahsîs ve takyîd ettiğini ortaya koymaktadır. Muhtemelen ilk dönemlerde nesih olarak adlandırılan bu hususlar, Ebû Hanîfe'nin, sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceği fikrini benimsediği kanaatine yol açmıştır.

İslâmî kavramların gelişim ve teşekkül devrinde yaşayan Ebû Hanîfe, özellikle neshin alanı hakkında, daha sonraları tahsîs, takyîd ve istisna olarak değerlendirilen bazı ahbarî hususları nesih kabul eden seleflerinden farklı bir görüş ortaya koyarak, neshin kavramsallaşmasına katkıda bulunmuştur. Ebû Hanîfe neshin, tahsîs, takyîd ve istisna olarak değerlendirilebilecek ahbârî konuları dışarıda bırakarak, sadece amelî ahkâma dair emir ve nehiylerde olabileceğine dikkat çekmiştir.

Son olarak, Kur'ân âyetleri arasında neshin vukû bulunduğunu kabul eden Ebû Hanîfe'nin, hangi âyetleri ve ne kadar âyeti mensûh kabul ettiğine dair kesin bir tespit yapmamızı sağlayacak kadar yeterli bilgi olmadığını ifade edelim. Nesih konusunda Ebû Hanîfe, tamamen rivâyetleri esas almıştır. Görebildiğimiz kadarıyla o, şayet bir âyetin veya hadisin mensûh olduğuna dair güvenilir bir nakil varsa, rivâyeti esas alarak âyetin veya hadisin neshedildiğine hükmetmiş, ictihadlarını da nâsîh naslar çerçevesinde yapmaya çalışmıştır.

## Kaynakça

- Abdulaziz Ahmed el-Buhârî (730/1330), *Keşfu'l-Esrar an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, Thk. Abdullah Mahmud Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Ahmed Hasan, "Nesh Teorisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, (Çev. Mehmet Paçacı), S. 3-4, Ankara: 1987.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an'da Nesh Meselesi*, İstanbul: Yeni Ufuklar, 1996.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar, trs.
- el-Bezzâzi, Muhammed b. Muhammed el-Kerderî (827/1424), *Menâkıbu Ebi Hanîfe*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1981.
- el-Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Thk. Muhammed es-Sâdik Kamhâvî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996.
- Çetin, Abdurrahman, "Nesih", *DİA*, XXXII, İstanbul: TDV, 2006.
- ed-Debûsî, Ebû Zeyd (430/1039), *Takvîmu'l-Edille fî Usûli'l-Fıkıh*, Thk. Halil Muhyiddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul: İfav, 2011.
- , *Tefsir Usûlü*, 6. Baskı, İstanbul: İfav, 2008.
- ed-Dihlevî, Ahmed b. Abdurrahim Şah Veliyyullah (1176/1762), *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûlü't-Tefsîr*, Dimeşk: Dâru'l-Çavsânî, 2008.
- Ebû Hanîfe, en-Nu'mân b. Sâbit (150/767), *el-Âlim ve'l-Müteallim, el-Fıkhu'l-Ebsat, el-Fıkhu'l-Ekber, Risâle Ebi Hanîfe, el-Vasiyye*, Ta'lik: Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, Tercümeyle birlikte nşr: Mustafa Öz, 6. Basım, İstanbul: İfav, 2010.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrahim el-Ensârî (182/798), *Kitâbu'l-Âsâr*, Tashih ve Ta'lik: Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1355/1936.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkıh*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, trs.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: Heyet, Azim Dağatım, İstanbul: 1992, VIII, 117-120;
- el-Hârisî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yakub İbnü'l-Hâris (340/951), *Müsned-i Ebi Hanîfe*, Thk. Ebû Muhammed el-Asyûtî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- el-Hârizmî, Ebû'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud b. Muhammed (665/1266), *Câmiu Mesânîdi'l-İmâm el-A'zam*, Hindistan: Matbaatü Meclisi Dâiretül-Meârif, h. 1332.
- İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ali eş-Şâfiî (974/1566), *el-Hayrâtü'l-Hısân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanîfe en-Nu'mân*, Dimeşk: Dâru'l-Hüdâ ve'r-Reşâd, 2007.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimeşki (774/1372), *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm*, Thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, 2. Baskı, Riyad: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed, Haşim Muhammed eş-Şazeli, Mısır: Dâru'l-Maarif, trs.



- İbn'ü'l-Emîn Mahmud Esad Seydişehirî (1917), *Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*, İstanbul: Yasin, 2011.
- el-İsbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah (430/1038), *Müsned el-İmâm Ebî Hanîfe*, Thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994.
- İslamoğlu, Mustafa, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 12. Baskı, İstanbul: Akabe Vakfı, 2011.
- Katâde b. Diâme es-Sedûsî (117/735), *Kitabu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh fi Kitabillah*, Thk. Hâtîm Salih ed-Dâmin, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'Risâle, 1985.
- el-Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (571/1272), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (333/944), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne /Tefsîru'l-Mâturîdî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.
- el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, (568/1172), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut: 1981.
- Özdeş, Talip, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, Ankara: Fecr, 2005.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân'ın Mu'tezilî Yorumu-Ebû Müslim el-İsfahânî Örneği-*, 2. Baskı, Ankara: Ankara Okulu, 2008.
- Râgıp el-İsfahânî, Ebû'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed (425 h.), *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, trs.
- er-Râzi, Fahreddin (606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1994.
- es-Salihî, Muhammed b. Yusuf ed-Dimeşkî eş-Şâfiî (942/1535), *Ukûdu'l-Cumân fi Menâkıbi'l-İmâm el-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Thk. Muhammed Molla Abdülkadir el-Afgânî, Doktora Tezi, Mekke: Câmîatü'l-Melik Abdülaziz Külliyyetü'ş-Şeria, 1398-1399 h.
- es-Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali (436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- es-Serahsî, ----- *Usûlü's-Serahsî*, Thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1993.
- es-Serahsî, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Sehl Şemseddin (483/1090), *Kitabu'l-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989.
- Subhî es-Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul: Dersâadet, trs.
- es-Suyûtî, Celaleddin b. Ebî Bekir (911/1505), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1996.
- Şaban, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, (Notlarla Çev. İbrahim Kafi Dönmez), Ankara: TDV, 2000.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris (204/820), *er-Risâle*, (Çev. Abdülkadir Şener, İbrahim Çalışkan), Ankara: TDV, 1997.
- eş-Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnatî (790/1388), *el-Muvâfakât fi-Usûli'ş-Şeria*, Arabistan: Vizâratü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, trs.

- eş-Şeybânî, İmâm Muhammed b. el-Hasan (189/805), *Kitâbu'l-Âsâr*, Thk. Halid el-Avvâd, Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2008.
- Şimşek, Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul: Yöneliş, 1997.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Câmiu'l-Beyân an-Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikir, Beyrut: 1988.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, Tahkik ve Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, 2. Baskı, Mısır: Mektebetü ve Matbaâtü Mustafa el-Babî el-Halebî ve Evlâdihi, 1975.
- ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazim (1367/1948), *Menâhîlu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Favvaz Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1996.
- ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah (794/1392), *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Arabistan: Riâsetü İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, 1980.
- Zeydan, Abdulkerim, *el-Vecîz fi Usûlü'l-Fıkh*, Kahire: Müessesetü Kurtuba, trs.